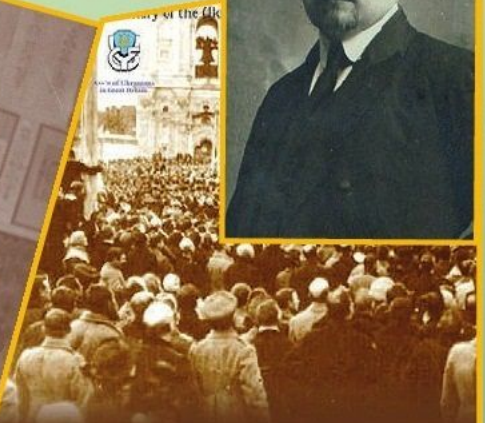
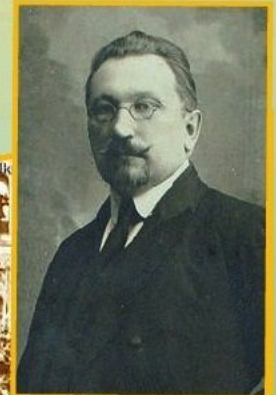
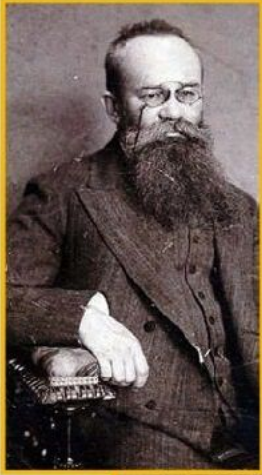

КРАЄЗНАВСТВО

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ 1/2'2017

Союз Українців у Великій Британії

THE ASS'N OF

Посольство України
у Сполученому Королівстві

THE I
TO T

представляють

1917 - 2017

Українська революція: урок
Ukrainian Revolution: Lessons

Виставка документів, фотографій
і речових пам'яток
з архівних, музейних, бібліотечних
і приватних збірок

An exhibi
photo
from arc
and

22 березня - 30 травня 2017
(понад пів року - тижнями)

22 M
(

Центральний дім СУБ - AUGB Central O
49 Linden Gardens, Notting Hill, London W2 4HG. Tel. 02
www.augb.co.uk Facebook: www.facebook.com

К Р А Є З Н А В С Т В О

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у квітні 1927 року Українським комітетом краєзнавства
Репресований у 1930 році
Відроджений 1993 року з ініціативи Національної спілки краєзнавців України

1/2(98/99)'2017

З М І С Т

Головний редактор
Олександр Реєнт

Редакційна колегія:
Олег Бажан
(перший заступник
головного редактора)
Олександр Удод
(заступник
головного редактора)
Лев Баженов
Віль Бакіров
Геннадій Бондаренко
Володимир Великочий
Сергій Гальчак
Микола Головка
Олександр Гончаров
Олександр Гуржій
Віктор Даниленко
Володимир Дмитрук
Олександр Добржанський
Олександр Завальнюк
Михайло Косило
Віктор Коцур
Олександр Лисенко
Руслана Маньковська
Володимир Милько
Олексій Нестуля
Олександр Рубльов
Григорій Савченко
Валерій Смолій

Засновники:
Національна спілка
краєзнавців України
Інститут історії України
НАН України

**Виходить
щоквартально**
ISSN 2222-5250

VI з'їзд Національної спілки краєзнавців України

- Інформаційне повідомлення про VI з'їзд Національної спілки краєзнавців України 5
- Звіт Правління Національної спілки краєзнавців України (доповідь голови НСКУ, члена-кореспондента НАН України Олександра Реєнта) 10
- Звернення учасників VI з'їзду Національної спілки краєзнавців України до української громадськості 19

Літопис українського краєзнавства

- Олександр Реєнт (м. Київ). Науково-методологічні засади сучасного краєзнавства 21
- Надія Щербина (м. Одеса). Історико-краєзнавчі дослідження на Одещині у другій половині ХХ століття: тенденції та напрямки 25

До 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років

- Тетяна Радугіна (м. Київ). Українська Центральна Рада в документальній та іконографічній збірках Національного музею історії України 39
- Ольга Скороход (м. Київ). Динаміка ставлення мешканців Києва до представників династії Романових у Києві в березні 1917 року 50
- Антон Костенко, Анастасія Шевченко (м. Херсон). «Одного роду, але не одного з тобою класу»: сприйняття жовтневого перевороту родом Гошкевичів 62
- Людмила Пекарська (м. Лондон). Виставка «Українська революція 1917-1921: уроки минулого» у Лондоні 73

Історія міст і сіл України:**історико-теоретичні проблеми вивчення**

Стефан Машкевич (м. Київ). Історія приміських трамвайних ліній Києва. III. Деміївський трамвай 81

Ігор Козак, Ганна Козак, Павліна Ольшовська (м. Люблін). Дослідження неіснуючого українського села Старе Брусно у Польщі із застосуванням даних лазерного сканування 95

Краєзнавство в особах

Олександр Забарний (м. Ніжин). До нових горизонтів пізнання (Григорій Васильович Самойленко) 105

Олександр Реєнт (м. Київ). «Історію пишу...» (до 60-річчя з дня народження історіографа Олександра Удода) 114

Людмила Ведмідь (м. Київ). Наукові обшири Олександра Рубльова (до 60-річчя вченого) 119

Олександр Романцов (Київ). Осягаючи простір та час (до 50-річчя Ярослави Верменич) 121

Джерела та біографічні студії

Наталя Мех (м. Київ). Життя святих, укладені на Святій Горі Афон та українська агіографічна традиція 123

Оксана Силка (м. Київ), Лариса Синявська (м. Черкаси). Михайло Злобинець: бандурист та просвітник 127

Тамара Вронська, Світлана Лясковська (м. Київ). Радянський «віце-консул» у Львові Михайло Тимошенко: професійні ліфти у біографії розвідника 143

Історія України у світлі регіональних досліджень

Сергій Добржанський (м. Чернівці). Губернські міста Правобережжя: порівняльний аналіз розвитку в другій половині XIX – на початку XX ст. 169

Віталій Левицький, Микола Москалюк (м. Тернопіль). Джерела формування та становище робітників легкої промисловості Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX століття 175

Олександр Осипенко (м. Одеса). Фіскальна політика румунських окупантів щодо сільського населення в південно-західних землях України (1941-1944 рр.) 184

Павло Сацький (м. Київ). Концепція розвитку бабовництва в південних районах УРСР і Криму на початку 1950-х рр. як передумова формування єдиного регіонального господарського комплексу 192

До 80-річчя «Великого терору»

Валерій Левченко (м. Одеса). Генерації вчених-істориків та «Великий терор»: від інтелектуальної покори до репресій (на прикладі одеської корпорації гуманітаріїв) 201

Володимир Маслак, Сергій Сезін, Дмитро Сезін (м. Кременчук). Поляки Полтавщини у період масових репресій 30-х років XX століття 208

Вадим Золотарьов (м. Харків), Олег Бажан (м. Київ). «Обліковець» масових убивств у добу «Великого терору» (Соломон Абрамович Альзіцер) 215

Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту
історії України НАН
України (протокол № 6
від 15.06.2017 р.)

Журнал зареєстровано
Міністерством юстиції
України (Свідоцтво про
державну реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації – серія КВ № 1722
від 06.12.1995 р.)

Наказом МОН України
№ 1604

від 22.12.2016 р.

журнал внесено до переліку
наукових фахових видань, у
яких можуть публікуватися
результати дисертаційних
робіт на здобуття наукових
ступенів доктора
і кандидата наук
за спеціальностями
«Історичні науки»

Журнал включено до
бібліографічної бази даних
наукових публікацій РІНЦ

Усі права застережені.

Передрук дозволено тільки
за згодою редколегії.

Адреса редакції:

01001, м. Київ-1,
вул. М.Грушевського, 4,
кім. 212
тел.: 278-02-38, 279-13-88

E-mail:

bazhanclio@ukr.net

Електронна версія:

www.history.org.ua

www.nbu.gov.ua

www.nsku.org.ua

© Національна спілка
краєзнавців України, 2017

© Інститут історії України
НАН України, 2017

Національна спілка краєзнавців України: панорама сучасного життя

- Олександр Гончаров (м. Київ).* «Другі киевознавчі читання» в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка . . . 233
- Галина Кязимова, Олена Шипотілова (м. Одеса).* Краєзнавство у подунайському співробітництві: VI Міжнародна наукова конференція «Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри» (м. Одеса, 28-29 квітня 2017 р.) 238
- Володимир Дмитрук (м. Київ).* Науково-краєзнавча експедиція НСКУ «Козацька доба Переяславщини» 243

Наукова інформація

- Світлана Кириї (м. Київ).* Сластьонівські школи – зразок українського архітектурного модерну 247
- Олексій Бакалець (м. Бар).* IV міжнародна науково-практична конференція «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку» 252

Огляди

- Олексій Попович (м. Львів).* Висвітлення українського визвольного руху в період Другої світової війни в документальних та художніх фільмах незалежної України (2005–2014) 257
- Георгій Кожолянко (м. Чернівці).* Відвідання Чернівців «королем гри на фортепіано» 272
- Григорій Голиш (м. Черкаси).* Черкащина в добу Української революції 1917–1921 рр. 274
- Мартін-Олександр Кислий (м. Київ).* Тисяча сторінок про Крим 277

In memoriam

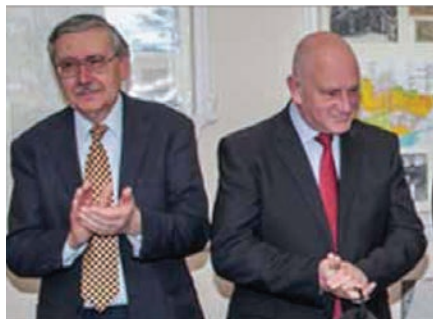
- Михайло Делеган (м. Ужгород).* Василь Васильович Пагиря: краєзнавець і журналіст 281
- Микола Михайлуца (м. Одеса).* Петро Микитович Тригуб – краєзнавець з Миколаївської «Могилянки» 284
- Поет і громадянин Борис Ілліч Олійник 289
- Від нас пішов Петро Іванович Арсенич 291
- Про авторів 293
- Вимоги щодо оформлення статей 296

На першій сторінці
обкладинки:
фотознімки доби
Української Центральної
Ради, які зберігаються у
фондах Національного
музею історії України.

Людмила Пекарська (м. Лондон)

Виставка «Українська революція 1917-1921: уроки минулого» у Лондоні

21 березня 2017 року в Центральному домі Союзу Українців у Великій Британії (СУБ) у Лондоні відбулося відкриття виставки, присвяченої 100-річчю Української революції 1917–1921 років. Виставка є спільним проектом Посольства України у Сполученому Королівстві та Союзу Українців у Великій Британії. Метою заходу було відзначення великої історичної дати та вшанування видатних діячів національно-визвольних змагань за незалежність України.

Під час відкриття виставки в Центральному домі Союзу Українців у Великій Британії.

Фото: Ігор Полатайко

До експозиції увійшло близько 500 експонатів: документи, приватне та офіційне листування, численні фотографії, прижиттєві видання Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Дмитра Дорошенка, Павла Скоропадського, Симона Петлюри та інших видатних діячів того періоду.

Це перша масштабна фотодокументальна виставка в українській діаспорі світу, присвячена 100-річчю національно-визвольних змагань 1917–1921 років, де представлені рідкісні документи і фотографії, що зберігаються в різних архівах, бібліотеках та музеях України. Серед них – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ; Державна наукова архівна бібліотека, м. Київ; Центральний державний кінофотофоноархів ім. Г.С. Пшеничного та інші установи. Також експонуються матеріали з колекції Бібліотеки і Архіву ім. Т. Шевченка в Лондоні Союзу Українців у Великій Британії та приватних збірок.

Виставку «Українська революція 1917–1921: уроки минулого» відкрили голова СУБ Петро Ревко і посол України в Об'єднаному Королівстві Наталія Галібаренко.

У своєму привітанні голова СУБ зазначив, що головним здобутком революції, яка відбулась 100 років тому, було проголошення незалежності Української Народної Республіки. Він підкреслив, що матеріали виставки відтворюють складний і важливий період в історії українського державотворення, коли вперше у XX столітті була зроблена спроба мати власну незалежну соборну демократичну державу.

Відкриваючи виставку, посол України Наталія Галібаренко зазначила:

«Шановні друзі, щоб не вдаватися в історичні дискурси, все ж таки хочу поділитися з вами про ті події і завважити про те, що мене дивувало і дивує. Це те, що за такий короткий історичний період, не маючи досвіду своєї держави, ми отримали майже всі символи державності: почали формувати військо, мали свій уряд, навіть Академію наук і національний банк, прапор і гімн та інші символи держави.

Це був надзвичайно активний період самосвідомості, на ґрунт якої вперше лягла як основа державної політики сама ідея – мати соборну незалежну Україну. Як пишуть у підручниках, події цієї революції закінчилися великою поразкою. Однак я ніколи не вважала ці події поразкою. Ідея мати свою незалежну державу, яка до того хвилювала, можливо, лише національну інтелігенцію, стала панівною і заволоділа серцями робочого класу і селян.

А по-друге, мені здається, що тепер, коли ми маємо агресію Російської Федерації на сході України, ми наступаємо на ті самі граблі. Замість того, щоб зміцнювати свою державність, зміцнювати своє військо, у нас, на жаль, дуже багато внутрішніх суперечок. Ми не можемо дійти згоди і знайти внутрішню консолідацію і солідарність у власному суспільстві. І цим дуже часто користується Росія і дуже вправно вона це робить... Неспроможність дійти внутрішньої згоди – якраз і стає нашою самою слабкою стороною.

Ця виставка для нас всіх – ще одна можливість поглянути на уроки минулого, через які пройшли наші прадіди і зробити певні уроки для того, щоби зрозуміти: ніхто крім нас захищати нашу землю не буде. І лише у внутрішній солідарності є наша сила і сила української армії і є саме та сила, яка може дати гідну відповідь агресору.

Я ще раз дякую Союзу Українців за організацію виставки, за виданий вами прекрасний, високої якості каталог. Думаю, що це є також можливість познайомитися з документами, які більшість з нас не бачили жодного разу. Зокрема на ті документи, що свідчать про перші паростки дипломатичної служби, яка починалася саме в роки Української революції.

Тому дякую вам всім! Будемо продовжувати робити разом культурні заходи і всім приємного вечора».

Ірина Терлецька, заступник голови СУБ, привітала гостей виставки англійською мовою. Вона також підкреслила, що це не був період поразки. Протягом 1917–1921 років Україна, маючи дуже маленький досвід державного будівництва, зробила великий крок уперед і мала великі культурні та конституційні досягнення. А найголовніше, – Україна стала відомою у світі як окремий народ з окремою ідентичністю. Ірина Терлецька підкреслила актуальність виставки і зазначила,

що СУБ вперше має змогу представити рідкісні фотодокументи про початки державотворення українського народу на огляд українській діаспорі у Великій Британії. Вона наголосила, що виставка важлива для засвоєння важливих

уроків минулого. Тоді, як і сьогодні, нам потрібні: (1) національна єдність та спільне бачення, якою має бути Україна, (2) міцна армія, (3) подальша підтримка інших країн, (4) протидія агресору, що готовий знищити країну.

На відкритті виставки виступив один з перших членів СУБ Степан Сарахман, який у своєму короткому слові згадав:

«Ще малим хлопцем я тільки чув від батьків, що сталося в Києві на Софійській площі після повалення самодержавства в Росії. Але я був замалий, щоб це зрозуміти. Бачив я також старшин Української Галицької Армії, які розповідали про ті події і були їх учасниками.

Я вчився у школі в селі Суходоли, де було, скажімо, десять дітей з польських родин, а сорок – з українських. Але школа називалась польською і про події 1917–1921 років, що відбувались в Україні, нам не розповідали і не згадували. Історію взагалі не викладали.

Наш греко-католицький священик мав дуже велику бібліотеку і я ходив до нього читати книжки. Пізніше я багато читав про той період у журналі «Червона калина», де було багато цікавих матеріалів. А крім того, у нас в селі була читальня «Просвіти», де я також знаходив багато книжок, часописів про ті революційні часи.

Кожна фотографія на виставці відтворює малий клаптик нашої історії... Добре, що ми сьогодні відзначаємо цю дату, бо молодше покоління має знати, які шляхи проходила Україна, здобуваючи свою незалежність!».

Потім заслужена артистка України Ніна Семененко натхненно продекламувала вірші Великого сина українського народу Тараса Шевченка: «І мертвим, і живим, і ненарожденим...» та «Розрита могила». Надзвичайно важливі й актуальні слова великого Кобзаря вкотре нагадали нам, хто ми є, і за що нам треба боротися. У цьому контексті знову пригадуються слова Оксани Забужко, яка писала: «Сьогодні Шевченко, як і сто років тому, робить для нас ту роботу, яку генії завжди виконують для свого народу, – тримає небеса. Ми звертаємося до слова поета, що працює на найбільш глибинних рівнях людського відчуття, який закладає підвалини розрізнення між добром і злом...».

Автор виставки, історик, заслужений працівник культури України, музейний працівник з великим досвідом і дослідник періоду Української революції 1917–1921 рр. Тетяна Ралдугіна презентувала виставку короткою екскурсією. Вона цікаво розповіла про період національно-визвольних змагань

1917–1921 рр. – один з найбільш складних і драматичних в новітній історії України. З цією добою, як зазначила дослідниця, пов'язують такі глобальні процеси, як консолідація нації, відродження у свідомості народу державницького покликання, проголошення незалежності української держави. У своєму розвитку Українська революція пройшла три етапи: – період Центральної Ради і Української Народної Республіки (УНР) (березень 1917 – квітень 1918); період Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918) і період УНР часів Директорії (грудень 1918 – кінець 1920).

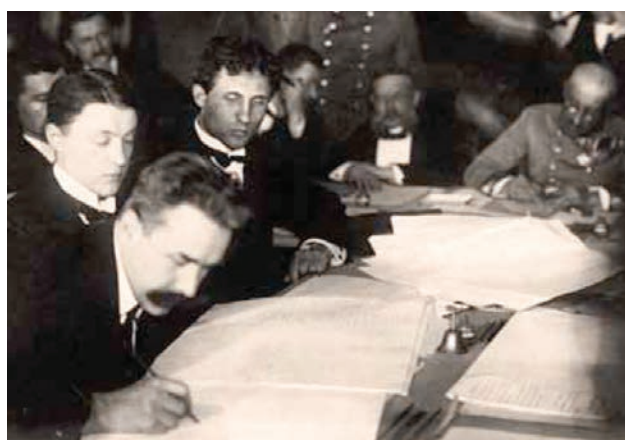
Фундатори Української академії мистецтв.
Стоять: Георгій Нарбут, Василь Кричевський, Михайло Бойчук; сидять: Абрам Маневич, Олександр Мурашко, Федір Кричевський, Михайло Грушевський, Іван Стешенко, Микола Бурачек. Київ, 5 грудня 1917 р.

Українська дипломатична місія у Швейцарії
(в центрі – Є. Лукасевич). 1918 р.

Представники влади Західно-Української Народної Республіки (сидять в центрі: К.Левицький, Є.Петрушевич, Л.Цегельський). 1920 р (?).

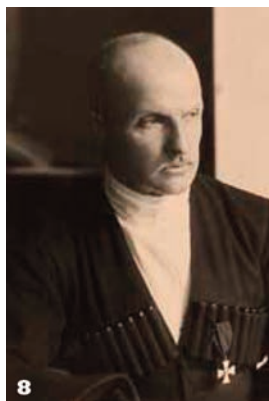
Микола Левитський підписує Берестейську угоду.
9 лютого 1918 р.

Гайдамацький кіш Словідської України (в центрі С.Петлюра). 1918 р.

7
Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради. Львів, до 1917 р.

8
Павло Скоропадський Гетьман Української Держави. 1918 р.

9
Симон Петлюра – делегат Всеукраїнських військових з'їздів у Києві. 1917 р.

10
Петро Чикаленко – секретар українського посольства в Стамбулі. 1919 р.

11
Володимир Винниченко – голова Генерального секретаріату УЦР. 1917 р.

12
Андрій Ливицький – голова дипломатичної місії УНР у Польщі. 1920 р.

13
Київське формування січових стрільців (в центрі – Є.Коновалець).

Однією з важливих віх Української національно-демократичної революції було утворення в листопаді 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). Знаковою подією стало проголошення 22 січня 1919 р. Акту злуки УНР і ЗУНР, що засвідчило споконвічне прагнення українців жити в одній незалежній державі.

Т. Ралдугіна коротко охарактеризувала кожний з періодів Української революції.

Доба Української Центральної Ради

3–7 березня 1917 р. у Києві була створена Українська Центральна Рада (УЦР), яка виступила організатором і лідером національно-визвольного руху, що охопив Україну після падіння самодержавства в Росії. Її очолив видатний історик і один з найавторитетніших провідників українського національного руху Михайло Грушевський.

Діяльність УЦР на шляху відродження української державності (березень 1917 – квітень 1918) позначена чотирма Універсалами – від боротьби за автономію й створення Української Народної Республіки до проголошення цілковитої незалежності УНР. Незважаючи на величезні внутрішні та зовнішні труднощі, пов'язані з політичною нестабільністю, більшовицькою агресією, присутністю в країні австро-німецьких військ, УЦР здійснила значну державотворчу роботу. Історична спадщина УЦР є великим надбанням української історії, її значення як першого кроку української незалежності важко переоцінити.

Серед багатьох матеріалів Тетяна Ралдугіна виділила документи відомого громадського діяча і великого мецената української справи Євгена Чикаленка. Це його листи датовані 1917 і 1920 роками. У першому листі до В.Винниченка, який на той час очолював Генеральний секретаріат УЦР, Є.Чикаленко ділився думками про I Універсал УЦР (10 червня 1917 р.), який проголосив автономію України. Він зазначав, що основна селянська маса України є зовсім необізнаною з терміном «автономія» і мало розуміє, що то є. У зв'язку з цим висловлював побоювання, що цей історичний документ може залишитися лише «пшиком». У другому листі до А.Ніковського, міністра закордонних справ УНР, Є.Чикаленко рішуче відмовлявся за станом здоров'я від посади радника посольства у

Чехії. Він зазначав, що не може витратити державні кошти, нічого не роблячи. Якщо взяти до уваги, що будучи одним із найзаможніших людей свого часу, який всі свої статки віддав на українські справи і залишився в еміграції без засобів для існування, – такі шляхетність, чесність і безкорисливість – сьогодні важко уявити.

Українська Держава 1918 року

Внаслідок державного перевороту 29 квітня 1918 р. до влади в Україні прийшли консервативні сили на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським. Назва Українська Народна Республіка була змінена на нову – Українська Держава. З самого початку своєї діяльності П.Скоропадський заявив, що його батьківщина не стане ґрунтом для соціалістичних експериментів. Т.Ралдугіна зазначила, що у цьому контексті пророче і дуже по-сучасному звучать слова П.Скоропадського з його «Споминів»: «Я бачив, що соціалістичні ідеї чужі народній масі, що їх держиться тільки невелика купка одірваної від народу інтелігенції. Я ясно усвідомлював, що соціалістичні експерименти привели б неминуче до більшовизму, до знищення духовної і матеріальної культури, повернули б наш чудовий край на висохшу пустиню, на якій з часом усівся б знову капіталізм. Але який!.. Не той кволий, м'ягкотілий, що животів у нас досі, а всемогучий всесвітній золотий телець, в ногах якого буде повзати наш же нещасний, соціалістичними провідниками обдурений, «революційний народ»...

Як зауважила дослідниця, в реалізації соціально-економічних та культурно-освітніх програм Гетьман намагався опиратися, насамперед, на фахівців, підбираючи управлінців не за партійною, а за професійною ознакою.

За період існування Гетьманату (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) було досягнуто значних успіхів у розбудові держави: створено дієздатну систему управління, налагоджено фінансову справу, сформовано державний бюджет, розпочато організацію регулярної армії. Вагомими здобутками були досягнення в сфері культури та освіти.

У результаті протигетьманського повстання, організованого радикальною частиною лівих сил на чолі з Володимиром Винниченком, а також у зв'язку з різкою зміною геополітичної ситуації на початку листопада 1918 р., Українська Держава перестала існувати.

УНР доби Директорії

Після падіння гетьманату до державного керма в Україні прийшла Директорія УНР. Знаковою подією стало проголошення 22 січня 1919 р. Акту злуки між Українською Народною Республікою і Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР) в єдину соборну державу.

Процес державного будівництва був перерваний агресією радянської Росії, білої армії генерала А.Денікіна і Польщі. Героїчною сторінкою цього періоду став Зимовий похід по запіллю ворога, проведений під керівництвом М.Омеляновича-Павленка. У квітні 1920 р. між урядами УНР і Польщі було укладено Варшавську угоду про спільні дії проти Червоної армії. Однак наприкінці 1920 р. Червона армія остаточно витіснила українські війська за р. Збруч, де вони були інтерновані польською владою. Українська революція зазнала поразки, національна державність була втрачена.

Серед матеріалів доби Директорії УНР помітно виділяється постать С.Петлюри. Це був зоряний період його життя, але найбільш складний і трагічний.

Впродовж десяти місяців він очолював збройну боротьбу проти численних ворогів і пройшов увесь хресний шлях, що випав на його долю. На противагу тим, хто в найбільш критичний період революції залишив Україну, С.Петлюра заявив: «Я буду держатися рідної землі. Я – обречений».

У цьому сенсі варто згадати лист В.Винниченка від 1919 р., коли экс-голова Директорії УНР вже проживав у Відні й звідти давав поради, як треба боротися і яких союзників мати. Він заперечував будь-які союзи з Антантою, Денікіним, Польщею, окрім більшовиків, з якими пропонував «увійти в порозуміння на певних умовах». А якщо не вдасться, як він вважав, – тоді «загинути чистими в бою».

По-різному вболівали за долю країни два лідери Української революції. С.Петлюра до кінця залишався з народом і знаходився в епіцентрі збройної боротьби за державність. В.Винниченко давав поради з-за кордону й опинився поряд з тими, у кого за словами В.Іваниса «перспектива відпочинку, життя в утульній Європі перемогла почуття відповідальності за долю Батьківщини».

Матеріали виставки свідчать про те, що історія має властивості повторюватися, а деякі її події перегукуватися у часі. Якщо порівняти і проаналізувати період національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. і сучасний, можна провести певні паралелі. Однією з головних причин поразки національно-визвольних змагань була відсутність національної єдності і консолідуючої ідеї. Це ж саме ми спостерігаємо певною мірою і сьогодні. Адже та ситуація, в якій опинилася тепер Україна, вимагає не роз'єднання, а об'єднання всіх національних сил. Сьогодні, як ніколи, ми повинні пам'ятати про уроки минулого.